

Luther-leletek – Régészek a reformátor nyomában – kiállítás-katalógus

(Fundsache Luther – Archäologen auf den Spuren des Reformators)

Újabb adatok a reformátor életrajzához

A németországi protestantizmus a 2017-et megelőző évtizedet a reformáció emlékének szentelte (*Reformationsdekade*). Az emlékévtized előkészületei viszont már jóval korábban elkezdődtek. 2003 és 2007 között három, a Luther Márton életrajza szempontjából fontos területet tártak fel nagyon alaposan: az eislebeni szülőházat, a család mansfeldi lakóházát, ahol gyermekkorát töltötte, és professzori, illetve reformatori tevékenységének helyszínét, a wittenbergi „Fekete kolostort”.

Az ásatások során felszínre került leleteket több Luther-relikviával együtt az elmúlt év novemberében állították ki a hallei Régészeti Múzeumban (*Landesmuseum für Vorgeschichte*). A kiállítás katalógusa a megnyitóval egy időben látott napvilágot. A kiadvány a kiállítás anyagának bemutatásán túl jelentős teret szentel a leletek elemzésének. A tulajdonképpeni katalógust megelőző részben tizenöt tanulmány mutatja be a reformáció századának politikai-gazdasági-társadalmi összefüggéseit, a Luther-életrajzzal kapcsolatos legújabb kutatási eredményeket, illetve a régészeti feltárások Luther-életrajzra vonatkozó eredményeit. Nem szigorú tudományos kiadvánnyal van dolgunk, hanem ismeretterjesztő munkával, amelynek írásai viszont a legszakavatottabb kutatók tollából származnak, így a szakmabeliek számára is igen érdekes és tanulságos olvasmány.

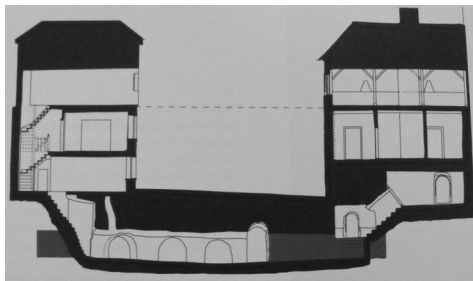
Mind az ásatások, mind a kiállítás ketts védnökség alatt áll: az egyik Wolfgang Böhmer, Sachsen-Anhalt miniszterelnöke, a másik Axel Noack, Szászország evangélikus püspöke, akik meleg hangú

ajánlással köszöntik a kiállítást, és hangsúlyozzák annak európai jelentőségét.

A tanulmánykötet első része *Történelmi perspektívák* címmel a középkor alkonyát, a koraujkor kezdetét mutatja be. Klaus Krüber *Törések és folytonosság* cím alatt a Római Szent Birodalom 1500 körüli politikai életét ismerteti. Manfred Straube a Luther-kori Közép-Németország gazdasági kapcsolatairól ír, külön figyelmet szentelve a Luther/Luder család számára oly fontos bányászatnak. Harmut Kühne a római egyház búcsútanának kialakulását, illetve a 16. század eleji, búcsúval kapcsolatos gyakorlatát, a búcsúúrusok tevékenységének „mikro- és makrogazdasági” vonatkozásait mutatja be. Elke Schlenkrich a pestisjárványokról ír, elemzi a „fekete halállal” kapcsolatos korabeli orvosi nézeteket, illetve népi hiedelmeket. Siegfried Bräuer a mansfeldi grófságot, Luther gyermekkorának helyszínét tárja az olvasó elé. A grófi család bemutatásán, történelmi jelentőségének elemzésén túl megelevenedik a vár (amely sokak szerint a reformáció himnuszának tekintett egyházi népének, az *Erős várunk nekünk az Isten* indítóképét ihlette), illetve az alatta meghúzódó város, amelynek Hans Luder már a 15. század végén tekintélyes polgára volt. Michael Fessner *Luther étlapja* címmel a mansfeldi grófság lakosságáról, a vidék mezőgazdasági potenciáljáról, a bányászat előidézte környezeti változásokról beszél. A piacok, heti és évi vásárok jelentőségének elemzése során mutatja be a gyakran fogyasztott élelmiszereket, esetleges egzotikus gyümölcsöket-zöldségeket.

A következő rész, *Életrajz és hatástörténet* a család történetével, illetve a Lutherbiográfiával kapcsolatos legújabb kutatásokat mutatja be. Michael Fessner *A Luther család Möhrában és Mansfelden* címmel az asztali beszélgetések azon passzusát cáfolja, miszerint a reformátor édesapja parasztból lett szegény bányász volt, és édesanyjának a hátán kellett fát hordania. Az adókönyvek részletes vizsgálata során kiderült, hogy Luther nagyapja a thüringiai Möhra egyik leggazdagabb lakója volt. Édesapját – az eddigi vélekedéssel ellentétben – sem a szegénység kényszerítette arra, hogy a mansfeldi grófságban bányamunkát vállaljon. Möhra határában több kohó is működött, egyik részben a Luderek tulajdona volt, tehát a rézkitermelés hagyományos mesterségnek számított a családban. Hans Luder, a felemelkedőben lévő földműves így köthetett házasságot az eisenachi polgárcsaládból származó Margarete Lindenmannal, akinek két testvére akkor már jogot hallgatót. Hans Luder később kohómester majd bányatulajdonos, és a mansfeldi grófok tulajdonában levő bányák inspektora lett, mely állás jelentős jövedelemmel járt. A bányászat mellett a család egyrészt a mezőgazdaságból, másrészt kölcsönök kamataiból élt. Luther gyermekkorát tehát inkább jellemezte a polgári prosperitás, mint a szegénység.

Andreas Stahl tanulmányában új adatokkal gazdagítja a reformátor életrajzát. Legelőször a Luther-emlékhelyek sorából méltatlanul kimaradt Mansfeld szerepét próbálja meghatározni. 1491-ben az édesapa, Hans Luder már teljes jogú polgára volt a városnak, aki saját belvárosi házában lakott, és egy templomi oltáralapítvány (*Altarstiftung*) feljegyzésekor a tekintélyes polgárok közé sorolták. A részben ma is álló családi házat (1. ábra) egy 1507-es feljegyzés értelmében régóta birtokolták, elképzelhető, hogy már 1491-ben – a reformátor ekkor nyolc éves.

1. ábra

A Luder család mansfeldi házának rekonstrukciója

Szintén a közelmúltban sikerült azonosítani a város 16. századi iskoláját, ahol Luther a betűvetést tanulta. Köztudott, hogy édesapja jogászként szerette volna látni fiát. Példaképként lebegett előtte Philipp Drachstedt, aki Hans Luder üzlettársa és a mansfeldi grófok „jogtanácsosa” volt. Luther papi pálya felé való fordulásának egy újabb oka vált ismertté: apja olyan házasságba akarta belekényszeríteni, amely semmiképpen sem volt kedvére való, inkább választotta a cölibátust – akkor még nem tudta, hogy csak húsz évre. Luther – különös módon – szülővárosában hunyt el. Eddig a parókiát tartották halottas házában (Sterbehaus), ám kiderült, hogy a már említett Drachstedt lakóházában múlt ki.

Martin Treu a kortárs Luther-ábrázolásokat mutatja be. Csaknem mindenikük idősebb Lucas Cranach műhelyéből származik. Az első 1520-ban keletkezett, és a széles körben terjesztett metszet még szerzetesként ábrázolja, 1521-ben már doktorkalap van a fején. Külön figyelmet érdemel az a portré, amely 1521-ben készült és a wartburgi fogságból titkon Wittenbergbe látogató, György lovagként (Junker Jörg) álcázott, szakállas reformátort ábrázolja. „Junker Jörg” megjelenik a wittenbergi főtemplom 1547-ben készült oltárképén is. Meghatározott csoportot alkotnak a házasságkötésekor készült portrék, amelyek Katharina von Boraval együtt ábrázolják. Halála előtt egy évvel Johannes Reiffenstein egy könyv belső táblájára raj-

zolta le Luthert. Ez az utolsó hiteles ábrázolás.

Mirko Gutjahr *Non est cultus sed memoriae gratia* címmel a Luther-relikviákról, illetve a Luther-kultusz kialakulásáról ír. Bemutatja a kelyheket-poharakat, kanalakat, amelyeket már a 17. században nagy becsben tartották, mint a reformátor személyes tárgyait. Néhányukról sikerült bizonyítani, hogy jóval később készültek. Érdekességszámba megy az a két textildarab, amely a hagyomány szerint Luther köpönyegéből származik.

A harmadik rész *Régészet és épületkutatás* címmel az ásatások, illetve az épület- és falkutatások eredményeit összegzi.

Bevezetőként Hans-Georg Stephan a reformáció korával kapcsolatos régészeti kutatások perspektíváit elemzi. Amíg pl. az óorkutatók szinte kizárólag a régészeti leletekre támaszkodtak, addig a korajűrkor kutatói szeretik figyelmen kívül hagyni az archeológia eredményeit és kizárólag a forrásokra támaszkodnak. A három Luther-emlékhelyen előkerült leletek bizonyítják, hogy egyes forrásokat csakis e felfedezések tükrében érthetünk meg. Külön kiemeli a wittenbergi kályhacsempék teológiatörténeti jelentőségét, némelyikük valóságos reformatori képi program. A feltárt leletek nélkül lehetetlen megismerni azt a társadalmat, amelyben a reformáció született és hatott.

Christian Matthes az eislebeni szülőház körüli feltárásokat ismerteti. A reformátor szülőhelye már a 16. században emlékhellyé vált, hiszen 1601-ben a város protokollumába valóságos csodaként jegyezték be, hogy megmenekült a Péter-negyedet (*Petri-Viertel*) pusztító tűzvész elől. A magisztrátus ekkor festett fatáblával jelölte meg a helyet. 1689-ben viszont a magántulajdonban levő ház leégett. Ekkor került a telek a város birtokába, ahová – szimbolikusan – iskolát építettek. Az ifjú Luder-pár valószínűleg Margaretha nagybátyja, Antonius Lindenmann hatá-

sára költözött a városba. Sokáig úgy vélték, hogy az ő házában találtak szállást, és itt született meg a kis Márton. A régészeti kutatások rácsáfoltak erre. A Péter-negyed akkor külvárosnak számított, így a magas rangú hivatalnok Lindemann nem lakhatott itt. Sokáig úgy vélték, hogy a szülőház nagysága a későbbi iskolaépületével volt azonos. A 2005-ös ásatások rámutattak, hogy jóval kisebb, egyszintes, mindössze három apró helyiségből álló lakóépülettel van dolgunk. A feltárás azon szoba néhány berendezési tárgyának a helyét is meghatározta, ahol Luther meglátta a napvilágot.

Andreas Stahl és Björn Schlenker a 21. századi feltárások közül talán a legjelentősebbet, a mansfeldi családi ház körüli ásatások eredményeit ismerteti. Egy ezidáig ismeretlen pince feltárása rámutatott arra, hogy a kohómester Hans Luder, majd Jacob Luder lakóháza kb. háromszor akkora volt, mint amekkorának eddig gondolták. (1. ábra) 1807-ben a lakóépület középső részét lebontották, egyes kőelemeket beépítettek a jobb szárnyba, a balszárny pedig más tulajdonba került, és mostanig senki sem gondolta, hogy valamilyen köze lenne a reformátor eredeti szülőházához. A mansfeldi feltárások során megtalálták a szemétdombot is, így kiderült, hogy a Luder család előszeretettel fogyasztott disznóhúst, de mind házi-szárnyasok, mind vadon élő madarak húsa is az asztalra került. A nagyszámú halcsont (mind édesvízi, mind tengeri) arra utal, hogy a család komolyan betartotta a bőjtre vonatkozó egyházi előírásokat. Érdekességszámba mennek a gyermekjátékok, agyagból készült madár alakú síp, szintén agyagból készült, otthon kiégetett golyók, marhacsontból készült „kugli” stb. A leletek között van több kürt is. Ezek némelyikéről sikerült bizonyítani, hogy a középkori Német Birodalom legjelentősebb búcsújáráhelyéről, Aachenből származnak, és a rossz szellemek el-

2. ábra

A wittenbergi kolostor tornyának alapfalai

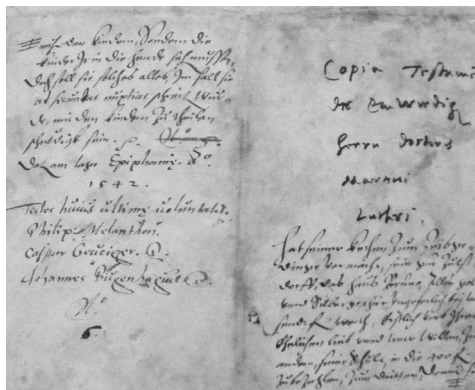
űzésére használták. A Luther család tehát nem volt mentes a középkori babonás népi vallásosság jellegzetes elemeitől sem. A feltárások igen fontos viselettörténeti adatokat is felszínre hoztak: Az 1505-ös pestisjárvány során Luther Márton két testvére esett a feketehalál áldozatául, ruháikat valószínűleg elégették, így viselettörténeti pillanatfelvétel is tárult a régészek elé. Sokáig fejtörést okozott a kutatóknak, hogy a „szegény sorsból felemelkedett” reformátor 1525-ben keletkezett, *A gyilkos és rabló paraszthordák ellen* című röpiratának kemény, felkelésellenes hangját miként értelmezzék. A leletek rávilágítottak arra, hogy a Luder-portán szegénységnek nyoma sem volt Márton gyermekkorában, a család életét inkább a szolid jólét jellemezte, Luther tehát olyan társadalmi rétegből származott, amely a parasztfelkelésnek csak áldozata lehetett volna.

Reinhard Schmitt és Mirko Gutjahr a wittenbergi „Fekete kolostor” körüli kutatásokat ismerteti. A kolostort nagyon későn, 1503-ban alapították, Luther oda-kerülésekor csupán a déli szárnya készült el, a keleti és nyugati szárny pedig épp akkor épült, és a tervek szerint a négy-szögű udvart északról a templom épülete zárta volna le. 1517-ben viszont „közbejött” a reformáció, az építkezés abbamaradt, a keleti s nyugati épületszárny félkész falai csaknem egy évszázadon át ék-

telenkedtek. A konvent 1522-ben feloszlott és a választófejedelem 1524-es határozata értelmében Luther Márton lett a kolostorépület déli szárnyának egyetlen haszonélvezője, majd 1564-ben az egyetem tulajdonába került.

Az utóbbi években a Luther-kutatók számára egyre több kétséget ébresztett az *Asztali beszélgetések* egy kijelentése: Luther maga vallotta, hogy reformatori teológiájának alap gondolatára (hit általi megigazulás) a Római levél tanulmányozása közben, a *kolostor tornyában* „talált rá”. Ezt a momentumot az egyháztörténetírás „toronyélményként” (*Turmerlebnis*) tartja számon. A kolostornak viszont nincs tornya. Egyesek már az *Asztali beszélgetések* hitelességét is megkérdőjelezték, amikor 2003 nyarán előkerültek a kolostor épületéhez ragasztott lakótorony alapfalai (2. ábra). Szintén az építéstörténeti kutatások során derült ki, hogy az épület második emelete később, valamikor a reformátor életének utolsó évtizedében épült.

1564-ben az egyetemmé való átépítés során a Luther-család háztartásának igen sok darabja a szemétdombra került, így 2004-ben mintegy 40 000 darabot számláló leletegyüttes került felszínre. A 35–50 tagú háztartás szükséges eszközei mellett előkerültek az illusztris vendégek fogadá-

3. ábra

Melanchthon saját kezű másolata
Luther végrendeletéről

sakor használt edények és evőeszközök, az akadémiai oktatás, illetve a kolostorban lakó diákok jelenlétének nyomai. A Katharina von Bora vezette gazdasági jellegű tevékenységek skáláját is szélesíthetjük az ásatások leletei nyomán: kert- és földművelés, sörfőzés, halászat stb. Előkerültek továbbá orvosságosüvegek (Luther maga sokat beszélt betegségeiről), tintatartók, íróeszközök, papírvágó kések, könyvkapcsok, olajlámpák és gyertyatartók. A luxuscikkeknek számító izniki csempék, velencei porcelán-, illetve üvegtárgyak, kínai kerámia, valamint mives kések sem hiányoztak a háztartásból. A feltárt csontok alapján rekonstruálható a Luther család étrendje, a megszokott házi-emplős-, szárnyas-, illetve halcsontok mellett jelentős mennyiségű kis- és nagyvad csontját találták meg. Vadhús valószínűleg az ünnepi lakomák idején került az asztalra.

Helmar Junghans tanulmányában (*Új ismeretek és új kérdések Luther Márton életrajzához*) összefoglalja a fenti eredményeket. Az írott forrásokat (*Asztali beszélgetések, Luther-levelek*) értelmezi a leletek fényében, és megpróbálja feloldani a (látszólagos) ellentmondásokat (pl. szegény sorból felemelkedő reformátor képe – mansfeldi jólét nyomai).

A következőkben mintegy 200 oldalon a kiállított tárgyak katalógusát szemlélhetjük. A tárgyak fotója mellett igen részletes és pontos leírást olvasunk róluk. Az első fejezetben a középkor és a koraujkor közti átmenet néhány jellegzetes tárgya jelenik meg: pénzérmék, iránytű, nyomdagép. A következő rész a család eredetét mutatja be. Igen érdekes tárgy a Luther szülőházán 1614-ben elhelyezett fára festett emléktábla, vagy a Mansfeld történetét feldolgozó Spangenberg-krónika eredeti példánya.

A következő, igen vaskos corpus a mansfeldi leletek fényképeit tartalmazza: bányászszerszámok, záruk, konyhai edények, háziállatok csontjai, növények magvai, üvegedények, evőeszközök, gye-

rekjátékok, ékszerek, fémből készült viselettartozékok, szegek, gombostűk, varróeszközök, szelleműzésre használt kürtök, pénzérmék, valamint a pestisjárvány néhány emléke (pl. maszk, amit a pestises betegekhez járó orvosok hordtak). A következő fejezet Luther szerzetesi tevékenységének emlékeit sorjázza: korabeli ágostonrendi szerzetesi csuha, búcsúcédula, Brandenburgi Albert miseruhája, a bajorországi Memmingen bencés kolostorában őrzött miseruha (Rómába vezető útján Luther megszállt és misét mutatott be a kolostorban, elképzelhető, hogy éppen azt a miseruhát öltötte fel), Johann Tetzel pénzesládája, a 95 tétel egyik nyomtatott példánya, a wittenbergi egyetem Matrikulája stb.

Az ötödik részben a reformátor wittenbergi tevékenységének nyomai jelennek meg: kések, késmarkolatok, Luther házifegyvere, Katharina von Bora jegygyűrűje és rózsafűzére, konyhai és asztali edények, művészi kialakítású ivóedények, állati csontok, üvegpoharak, kályhacsempék (középkori szentábrázolások, fedelelemképek), festett üveglablakok darabjai, gyertyatartók, játékszerek, a háztartással kapcsolatos számadások, orvosságos dobozok, illetve az 1541-ben megjelent Biblia egy példánya, amelyet maga Luther dedikált Georg von Selmenitznek.

Az utolsó fejezet pedig a Luther halálával kapcsolatos események emlékeit mutatja be: Az id. Lukas Cranach műhelyéből származó halotti kép, a végrendelet Melanchthon kezével másolt példánya (3. ábra), az eislebeni halottas ház falán elhelyezett emléktábla, a hagyomány szerint Luthernek tulajdonított poharak, kannák, serlegek, kiskanalak, 16. századi kályhacsempéken, agyagedényeken, érméken megjelenő Luther-portrék.

Az igen jelentős eredményeken túl a katalógus igazi nívója maga a módszer: a reformáció történetének kutatása során hasznosítja a régészeti feltárások ered-

ményeit is. Az erdélyi reformáció kutatói számára nagy gondot jelent, hogy a 16. század egyháztörténeti eseményei (néhány kivételtől eltekintve) igen nehezen rekonstruálhatók. A német kollégák példája talán új utakat, új lehetőségeket villant fel az itthoni kutatók számára is. Érdekes eredményeket hozhat például a

kolozsvári plébánia, majd unitárius paróikia udvarának, a küküllővári vagy a dévai templom és parókia környékének feltárása. Sajnos csak remélni lehet, hogy az erdélyi reformáció története is kiegészül majd hasonló színes kellékekkel.

Ősz Sándor Előd

Jim Burns: Ifjúságépítők

Ifjúsági vezetők kézikönyve. Új Remény Alapítvány 2005, 380 old.

Amikor keresztyén közösségről hallok, mindig egyik kedves zsoltárom jut eszembe: *Ímé mily jó és mily gyönyörűsége, amikor együtt lakoznak az atyafiak!* (133,1) Éppen a fenti idézet alapján fogalmazódott meg bennem néhány kérdés: jó és gyönyörűsége-e mai társadalmunk, és funkcionálisan olyan emberi közeg-e, amelyben a fiatalok a lehető leghatékonyabb módon tudják fejleszteni képességeiket? Vagy: tényleg atyafiúi, testvéri, megértő közösség-e a klikkekbe szerveződő ifjúság? Jim Burns *Ifjúságépítők* című könyve ezekre a kérdésre próbál választ adni. Pontosabban: hogyan lehet felépíteni a jövő egyházát a ma fiataljaiból? Hogyan lehet olyan közösségbe rendezni őket, amelyben nemcsak átutazók, hanem aktív tagok.

A szerző tizenhat évi munka tapasztalatát foglalja össze, s így a könyv nem pszichológiai vagy szociológiai elméletek tételes bemutatása, hanem olyan öt részbe foglalt huszonzét fejezet, amelyekben felveti a kérdéseket, ezeket példákkal illusztrálja, és gyakorlati megoldásokat ajánl.

A könyv kulcsszava: a közösség, pontosabban a kapcsolatok. A szerző rögtön az első fejezetben felhívja a figyelmet a kapcsolatteremtés fontosságára. Az ifjúsági munkában – szerinte – nem annyira a

rendezvények vagy az ifjúsági programok a fontosak, hanem az ifjúsági vezető személye, hitelessége, őszintesége. Nincs szükség megtervezett, mesterkéltné imázsokra. Nem szabad manipulatív módszerek segítségével közeledni az ifjúsághoz, hiszen a lelki nevelés és fejlődés egyetlen egyéntől függő folyamat, felgyorsítása általában több kárt okoz, mint hasznot, és ezt a vezető is csalódásként éli meg

⁹ Grüll Tibor: Gutenberg-töredék a Soproni Levéltárban. In: *Magyar Könyvszemle* 1994. 292–295.; Rozsondai Marianne: *A 36 soros Biblia és egy Sopronban előkerült töredéke*. In: uo. 295–302.

¹⁰ A töredékek ráadásul ószövetségi apokrifus szövegeket tartalmaztak. Vö. Grüll Tibor: *i. m.* 295.